

УДК 32:114

К. Г. Яцура

ВІДКРИТЕ СУСПІЛЬСТВО: МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Відкрите суспільство експлікується як суспільство, що спрямоване на розвиток та інновації, на відміну від закритого суспільства, яке має на меті відтворення традиційних форм існування. Окреслено основні етапи формування та механізми розвитку ідеї відкритого суспільства. Проаналізовано шляхи та перспективні напрямки впровадження принципів відкритого суспільства в Україні.

Ключові слова: відкрите суспільство, демократичні цінності, свобода, відкритість, культура.

Открытое общество эксплицируется как общество, направленное на развитие и инновации, в отличие от закрытого общества, целью которого является воспроизведение традиционных форм существования. Очерчены основные этапы формирования и механизмы развития идеи открытого общества. Проанализировано пути и перспективные направления внедрения принципов открытого общества в Украине.

Ключевые слова: открытое общество, демократические ценности, свобода, открытость, культура.

Open society is explicated as the society sent to development and innovations, unlike the closed society the aim of that is reproduction of traditional forms of existence. The basic stages and mechanisms of development of the idea about the open society are expounding in this case study. The ways and future directions of implementation of the principles of open society in Ukraine were explored.

Key words: open society, democratic values, freedom, openness, culture.

Постановка проблеми. Актуальність концептуалізації поняття відкритості суспільства, виявлення його ключових принципів та характеристик зумовлена насамперед тим, що наприкінці ХХ століття виникає гостра потреба звільнитися від стискаючих рамок нерівноправності та соціальної, політичної і, навіть, культурної дискримінації — головних «надбань», залишених у спадок від тоталітарних урядів. У цей період пострадянські країни переживали масштабне переосмислення суспільно-політичного буття, детерміноване не лише крахом радянської системи, але й появою нових соціально-політичних інститутів, що з'явилися у результаті зміни існуючої ідеології та форми

правління. Означені процеси певним чином актуалізували проблематику відкритого суспільства.

Аналіз актуальних досліджень. Практична реалізація базових ідей відкритого суспільства дає можливість припинити боротьбу за пріоритетність певних політичних установок та об'єднатися задля досягнення добробуту конкретних людей, що стало предметом розгляду багатьох теоретиків (А. Бергсон, Дж. Горер, К. Поппер, Дж. Сорос, Ф. Тьонніс та інші). Крім того, у соціально-політичній думці можна виділити концепції суспільного устрою, окремі ідеї яких стали основними принципами відкритого суспільства (Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, Дж. Ст. Мілль, А. де Токвіль та інші).

Метою статті є виявлення ключових принципів та окреслення механізмів розвитку відкритого суспільства задля визначення оптимальних та ефективних способів впровадження притаманних йому ідей та цінностей в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ідея відкритого суспільства на зорі своєї появи була висунута як антитеза поняттю тоталітарного суспільства. Згодом це поняття використовувалось як визначення суспільних умов для досягнення свободи. Тобто, акценти насамперед зосереджувалися на експлікації відкритих суспільств як вільних суспільств. Розвал радянської тоталітарної системи призвів до формування нових демократичних інститутів, що характерні для відкритого суспільства, а саме: багатопартійна система, парламентаризм, конституціоналізм, структури громадянського суспільства, свобода слова та друку тощо. В Україні подібні інститути загалом розвивалися, не базуючись на цінностях відкритого суспільства, а деякі з них залишилися на початковому етапі свого формування. Тому Україна і досі переживає перехідний період, що поєднує у собі як рудименти колишнього соціалістичного устрою радянського типу, так і паростки нового, демократичного та правового суспільного устрою.

Відкрите суспільство — це, перш за все, суспільство демократичне, що характеризується плюралізмом та прозорістю дій у таких важливих суспільних сферах, як політика, економіка, культура, та досить розвиненими структурами громадянського суспільства і правової держави. Крім того, людство вже добре

усвідомило той факт, що демократичні перетворення, на відміну від тоталітарних ідеологій минулого століття, супроводжуються глибинним реформуванням суспільства та цілком органічно взаємозв'язані з рухом суспільства у напрямку відкритості.

Відкрите суспільство формується в рамках демократії. Важливим є те, що на відміну від закритого суспільства, де переважає єдина модель розвитку, якій все без виключення підпорядковується, відкрите суспільство потребує громадян, здатних самостійно формувати власні погляди та висувати інноваційні ідеї побудови вільної, демократичної країни, а також відповідних інституцій, що допоможуть перетворити ці задуми у реальність.

Вперше термін «відкрите суспільство» був застосований А. Бергсоном у морально-релігійному контексті. Під цим поняттям А. Бергсон розумів суспільство, що характеризується відсутністю антагонізмів, віддаючи перевагу свободі особистості та свободі творчості. На відміну від статичного закритого суспільства, відкрите суспільство є максимально динамічним. Його основа — творча особистість, його властивість — дух новаторства, що здатний зламати будь-які фіксовані схеми закритого суспільства [1].

Завдяки науковим розвідкам К. Поппера концепт відкритого суспільства набув широкої популяризації. Феномен відкритого суспільства К. Поппер розглядав у протиставленні традиційному закритому суспільству. Концептуалізація поняття відкритості здійснюється у контексті полеміки з історизмом. Основне значення відкритості він вбачає у можливості розвиватися та мати право на помилку [2].

Подальшу теоретичну розробку проблематика відкритого суспільства отримала у працях Дж. Сороса, який аналізував відкрите суспільство, протиставляючи його не тільки закритому, але й перехідному суспільству. Головним фактором, що загрожує відкритому суспільству, Дж. Сорос вважав ринковий фундаменталізм. Він вважає, що задля того щоб вижити, глобальна капіталістична система потребує суспільства, яке б постійно прагнуло виправляти свої помилки, а саме глобального відкритого суспільства [3].

Кожен крок складного процесу формування відкритості містить у собі формування зрушень у сфері культури. Цей процес міг мати місце лише в умовах зростання здатностей людей формувати позитивні інновації, вступати в діалог із приводу цих інновацій, їх прийнятності для суспільства. Таким чином, відкрите суспільство існує й змінюється в результаті самовдосконалення індивідів, що створюють нові відносини, нові виробництва, нові значення, нові рішення.

Параметри, що свідчать про розвиток суспільства, повинні належати до основних його структурних рівней, бути незворотними та стійкими. До таких параметрів можна віднести створення нових (ліквідацію старих) суспільних інститутів, що вимагає змін на статусно-рольовому рівні та зумовлює появу нових видів взаємовідносин. Впровадження інноваційних проектів — саме ті зміни, що зачіпають структурну композицію суспільства, ті фактори, що обумовлюють логіку подальшого суспільного розвитку.

Інноваційні процеси характерні для відкритого суспільства та визначають ступінь його розвитку. Доказом цьому може слугувати схема інноваційного процесу, запропонована П. Штомпкою [4]. Процеси інноваційного спрямування, за П. Штомпкою, складаються з декількох стадій, а саме: створення новації, сповіщення про новацію, відбір («фільтрація») новації, проростання новації та легітимізація новації. Означені етапи в повній мірі відповідають базовим параметрам, що властиві для суспільств відкритого типу.

Зокрема, на стадії створення новації проявляється творчість індивіда, відбувається винахід чогось нового, чого ще ніколи не було в житті суспільства. Відкрите суспільство у свою чергу засноване на високому й зрілому критичному потенціалі людського розуму, стимулюючому інакомислення та інтелектуальну свободу як індивідів, так і соціальних груп, що спрямовані на безперервне реформування суспільства в цілях вирішення проблем, що стають перед ним.

Сповідання про новацію передбачає розповсюдження відповідної інформації про неї задля відтворення новації у житті суспільства. Досліджуючи феномен відкритого суспільства, поряд із категорією «відкритість» дослідники часто застосовують такі терміни, як «транспарентність», «прозорість», «гласність», «публічність». На нашу думку, перелічені категорії можна вважати своєрідними параметрами відкритості. Відкрите суспільство — вільне суспільство із динамічною структурою, в якому присутній достатній рівень транспарентності державної влади, що дозволяє кожному з його членів мати публічний доступ до потрібної інформації, підтримує прозорість владних дій, дотримується принципу гласності та підзвітності всіх рішень на регіональному і національному рівнях.

На стадії відбору («фільтрації») відкидаються чимало ідей, відбувається дискусія щодо правомірності реалізації тієї чи іншої новації. Однією з базових свобод, введених в коло головних цінностей відкритого суспільства та устоїв демократії, є свобода слова. Тобто, громадяни відкритого суспільства мають право і, головне, інструменти відстоювання власних позицій, цілей та прийняття рішень, за які вони особисто несуть відповідальність, вступають у діалог із приводу сформованих новацій, їх прийнятності для суспільства.

Етап «проростання» новації характеризується впровадженням її у вже існуючі суспільні взаємовідносини. Новоутворення має зайняти певну нішу в полі структурних відносин, відтворюватися в діях людей. Не завжди новоутворення, що пройшли етап «фільтрації», органічно входять в існуючу тканину соціальних відносин. Схожі процеси відбуваються під час формування відкритого суспільства. Будь-яка спроба примусово нав'язати ідею відкритого суспільства в окремій державі та наказати дотримуватися конкретних правил для втілення її у життя неодмінно закінчиться невдачею. Для того щоб переорієнтувати свідомість людей, необхідно перш за все змінити їх культуру. Культура впливає на політичний, соціальний та економічний розвиток держави.

На нашу думку негативне ставлення до суттєвих стрімких інновацій пояснюється характером мислення українців, яке формувалося протягом

багатьох століть під впливом певних історичних, географічних і, найважливіше, культурних факторів. Важливо розуміти, що впроваджувати зміни у світогляді всього суспільства необхідно починати поступово, з наймолодшого покоління. З цього приводу влучно висловився російський науковець А. Н. Кулик. Він пов'язує перспективи становлення відкритого суспільства з політичною соціалізацією молоді, що згодом прийде на зміну існуючій політичній еліті [5]. Тобто, перш за все, треба змінити їх самосвідомість.

Останній етап інноваційного процесу — легітимація новації — передбачає, що населення остаточно приймає новацію, поступово інтеріоризує норми нової структури. Даний процес ніколи не здійснюється автоматично, а вимагає спрямованих дій агентів соціалізації. Велику роль тут відіграють засоби масової інформації. Так, однією зі складових, що визначають ступінь відкритості суспільств, є наявність плюралістичних засобів масової інформації, які забезпечують відкритість на інституційному рівні. Важливу роль у процесах державотворення відповідно до принципів відкритого суспільства також відіграє чітка організація інформаційних каналів та зв'язків. У відкритому суспільстві інформаційна підсистема припускає різноманітність джерел інформації, а також контроль з боку громадськості, що не дозволяє їй стати інструментом пропаганди. Формоване ЗМІ інформаційне поле має найбільш максимальну широту та простір дії. Зв'язок у відкритій системі зворотний. Він розрахований на відповідну реакцію, інформація завжди затребувана, а її досяжність максимальна. Отже, основні завдання ЗМІ у відкритій системі визначені таким чином: інформувати, розважати, контролювати владу, рекламувати і переводити конфлікти у дискусію.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, основа механізму розвитку відкритого суспільства ґрунтується на його динамічній структурі, на змозі надати індивідам можливість модифікувати свої цілі та інтереси відповідно до власних потреб та запитів, а також налаштуватися до вимог та пропозицій тих чи інших країн і суспільств. Відкрите суспільство також пропонує низку альтернатив для розширення не тільки територіально-

географічних меж суспільства, але й його культурних, соціальних кордонів. Разом з тим, модель відкритого суспільства потребує визначення чітко окресленого вектору розвитку.

Певною мірою Україна пододала деякі перепони на шляху від закритого до відкритого суспільства. Адже очевидно, що Україна 90-х років ХХ століття дещо відрізняється від України на початку ХХІ століття. Ці зміни помітні і в економічній, і в соціальній, і в духовній сферах. В українській дійсності присутні навіть деякі елементи правової держави та громадянського суспільства. Втім, цього недостатньо. Постає проблема не лише виявлення механізмів процесу «відкриття» закритого суспільства, але й необхідність оцінити можливості українського суспільства і далі розвиватися у напрямку відкритості. Важливо також усвідомлювати, що існує можливість реверсу, тобто, повернення українського суспільства до закритого типу.

В Україні сьогодні виникає необхідність побудови нової моделі державного розвитку. Ця модель, на нашу думку, повинна відображати основні цінності та установки, які притаманні суспільствам відкритого, демократичного типу. Формування відкритого суспільства в Україні, на нашу думку можливе за умови докорінних культурних змін, переорієнтації політичної влади у напрямку до відкритості, створення та закріплення на конституційному рівні механізмів та процедур, що сприятимуть впровадженню демократичних принципів і цінностей.

Наблизити Україну до готовності сприймати демократичні цінності та установки і допомогти розпочати формування дійсно відкритого суспільства у найбільшій мірі може сприяти наявність прозорості та публічності влади. Адже саме відкритість політичної системи дозволяє громадянам брати повноцінну участь в ухваленні державних рішень.

Також, на нашу думку, прискоренню формування в Україні відкритого суспільства значною мірою може посприяти орієнтація державотворчих процесів на додержання ліберально-демократичних принципів і цінностей (свобода індивіда, плюралізм, егалітаризм, індивідуалізм, універсалізм тощо).

Сучасна ліберальна демократія значною мірою здатна запобігати появі злочинів та прояву суспільного божевілля завдяки міцній правовій базі. Решту лих у перспективі можливо буде подолати завдяки арсеналу сучасної науки (науковий розвиток стоїть на пріоритетному місці серед основних завдань відкритого суспільства), що дозволить людині самостійно творити власну долю.

Відкрите суспільство потребує активної позиції, максимального прояву творчого потенціалу від усіх своїх членів з приводу будь-якого питання, що виникає перед суспільством та державою. Спираючись на той факт, що Україна значний час перебувала під владою авторитарних політичних режимів, а тому український народ певним чином втратив навички критичного творчого мислення та виявлення власної свідомої позиції, ми робимо припущення, що формування в Україні відкритого суспільства — процес довготривалий та кропіткий, що потребує певних зрушень та трансформацій у суспільно-політичній, культурній та інших не менш важливих сферах життєдіяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бергсон А. Два источника морали и религии / Анри Бергсон ; [пер. с фр., послесловие, примечания А. Б. Гофмана]. — [2-е изд., испр.]. — М. : КДУ, 2010. — 288 с.
2. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги : В 2-х т. / Карл Поппер; [пер. з англ. О. Коваленка]. — К. : Видавництво „Основи”, 1994. — Т. 1 : У полоні Платонових чарів. — 444 с.
3. Сорос Дж. Открытое общество. Реформируя глобальный капитализм / Джордж Сорос ; [пер. с англ.]. — М. : Некоммерческий фонд «Поддержки культуры, образования и новых информационных технологий», 2001. — 458 с.
4. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пётр Штомпка ; [пер. с англ. ; под ред. В. А. Ядова.]. — М. : Аспект-Пресс, 1996. — 416 с.
10. Кулик А. Н. Способно ли политическое образование в России «открыть» закрытое общество? / А. Н. Кулик // Общественные науки и современность. — 1998. — №3. — с. 73—84.